

הוצאת תבונות מכללת הרצוג

"משרש נחש יצא צפע" / יוסף עדפר

בין משאות הגויים בספר ישעיהו נמצאת נבואה קצרה על פלישתים (י"ד, כח-לב). מקומה של נבואה זו בין "משא בבל" (פר' י"ג-י"ד) ובין "משא מואב" (ט"ז-ט"ז), "משא דמשק" (י"ז) ו"משא מצרים" (י"ט). בניגוד לנבואות אלו, הנבואה שבה אנו עוסקים היא קצרה - חמשה פסוקים בלבד - ואולי משום כך לא זכתה אפילו לשם - "משא פלישתים". בכותרת הנבואה מצוין זמן אמירתה: "בשנת מות המלך אחז היה המשא הזה". עיקרה של הנבואה-אזהרה לפלישתים שלא לשמוח אלא להילל; לא תשועה צפויה אלא רעב והרג: "אל תשמחי פלשת כלך... והמתי ברעב שרשך ושאריתך יהרג, היללי שער זעקי עיר נמוג פלשת כלך". הסיבה לשמחה של פלשת - "כי נשבר שבט מכך". אך שמחה זו היא מדומה ומוטעית - "כי משרש נחש יצא צפע ופריו שרף מעופף". השלווה וההשקט לא לפלשת יבואו אלא לישראל שהם עניים ואביונים: "ורעו בכורי דלים ואבננים לבטח ירבצו... כי ה' יסד ציון ובה יחסו עני עמו".

* * *

הזכרת תאריך מפורש לנבואה איננה רגילה בספר ישעיהו (תאריך מופיע רק בראש פרק ו' ופרק ז'). אולם למרות התאריך המפורש מתעורר קושי בהבנת הנבואה על רקע זמנה. נעייין במה שנאמר בספרי מלכים ודבה"י על יחסי ישראל ופלישתים בתקופת נבואת ישעיהו:

בימי עזיהו (מלך 52 שנה): "ויצא וילחם בפלשתים ויפרץ את חומת גת ואת חומת יבנה ואת חומת אשדוד, ויבנה ערים באשדוד ובפלשתים. ויעזרהו הא-להים על פלשתים... (דבה"י"ב, כ"ו, ו).

בימי יחזקאל (מלך 16 שנה): אין הזכרה מפורשת של מלחמה בפלישתים, אם כי מוזכר לגבי: "וכל מלחמתם... הנם כתובים על ספר מלכי ישראל ויהודה" (דבה"י"ב, כ"ז, ז).

בימי אחז (מלך 16 שנה): "ופלשתים פשטו בערי השפלה והנגב ליהודה וילכדו את בית שמש ואת אילון ואת הגדרות ואת שוכו וכנתייה ואת תמנה ובנותיה ואת גמזו ואת בנותיה וישבו שם. כי הכניע ה' את יהודה בעבור אחז מלך ישראל" (דבה"י"ב, כ"ח, יח-יט).

בימי חזקיהו (מלך 29 שנה): "הוא הכה פלשתים עד עזה ואת גבוליה ממגדל נוצרים עד עיר מבצר" (מלכ"ב, י"ח, ח).

במה שנאמר על תקופת חזקיהו אפשר לראות את קיומה של נבואת ישעיהו: מות המלך אחז ועליית חזקיהו מהווים נקודת מפנה ביחסי ישראל ופלישתים. ישראל, שנכנעו לפלישתים בימי אחז, מכים בהנהגתו של חזקיהו את ערי פלישתים ומבצריהם. חזקיהו הוא, איפוא, ה"צפע" היוצא משרש נחש ומכה מכת-מוות את פלישתים.

מגדים א (ניסן תשמ"ו)

הוצאת תבונות מכללת הרצוג

כנגד זה, קשה להכין את מחשבתם של פלישתים, המשתקפת בתחילת הנבואה. מן הנבואה משתמע, שפלישתים שמחו במות אחז (פתיחת הנבואה) מתוך מחשבה שעתה נשכר השבט המכה אותם. לא זו היא התמונה העולה מן הפסוקים שהבאנו. מלבד הדוחק ביישובה של נבואתנו עם ספרים אחרים בתנ"ך, יש לציין שאף בנבואה עצמה ישנו קושי מיניה וכיה. ישראל מכונים בה "דלים", "אביונים" ו"עניים", ומצבם ישתנה עתה. כיצד מתיישוב תיאור זה עם המצב העולה מתחילת הנבואה, שישראל הם השבט המכה את פלישתים?

מספר פתרונות שהוצעו לבעיה זו, מבוססים על ההנחה שהנבואה מתייחסת למאורעות שאינם ידועים לנו בבירור מן המקרא. ייתכן שהיו מלחמות רבות בין אחז ובין פלישתים, ו"בכל מלחמה אף המנוצח מכה את המנצח" ("דעת מקרא", כאן). הפלישתים היו אמנם בעמדת כוח כלפי ישראל, אולם גם הם ספגו מכות מידי אחז, וציפו לשיפור מצבם במותו. דרך מרחיקת לכת עוד יותר היא להניח שהשבט המכה, הנחש והצפע, מכוונים כולם לא למלכי ישראל אלא למלכי אשור. אפילו אם נמצא לסברה זו ביסוס ממקורות חיצוניים למקרא¹, נשאלת השאלה: מה בין כל זאת ובין מותו של המלך אחז? בהמשך דברינו נוכיח, שכל מערכת הנבואות של ישעיהו מורה בבירור שהנביא עוסק פה במלך מבית דוד.

נלך כאן בדרך המקובלת על רש"י ועל רד"ק, הסבורים שאין קשר בין מותו של אחז ובין שמחתה של פלשת. שמחת הפלישתים החלה זה מכבר ("כשמת עוזיהו" - רד"ק) ונמשכה כל ימי יתם ואחז². עתה מודיע להם הנביא, שאין עוד מקום לשמחה זו, כיוון שהמצב עומד להשתנות. ככל הנראה נאמרה הנבואה "בשנת מות המלך אחז" טרם מותו, ובמשרה על החילופים הקרובים במלכות יהודה³.

* * *

את מעמדה ומשמעותה של הנבואה שאנו עוסקים בה, יש לראות על רקע מהלך נבואי מקיף בספר ישעיהו.

תחילתו של מהלך זה - בחרון אף של הקב"ה בעמו והכאת ישראל בידי אשור, שבט אפו, וסופו - בתשועה פתאומית ונחמה שיבואו לישראל כאשר יכלה זעמו של ה' ואשור ייפול וימשבר.

"זאת העצה היעצה על כל הארץ

וזאת היד הנטויה על כל הגוים.

כי ה' צב-אות יעץ ומי יפר?

וידו הנטויה - ומי שיבנה?" (י"ד, כו-כז)

- 1 קביעת שנת מותו של אחז. ביחס לכרונולוגיה של מלכי אשור, נתונה במחלוקת (ראה אנצ' מקראית, ערך 'כרונולוגיה'). הדעה המקובלת (על פי פרקנו) היא שאחז מת בשנת מותו של תגלת פלאסר הג' (727/6 לפה"ס), והמלך שאליו רומזת הנבואה הוא סרגון השני, שהיכה את פלישתים בשנת 720 ובשנת 713/2.
- 2 יש להזכיר כאן את השאלה המסובכת של החפיפה בשנות המלכות בין עוזיהו ובין יתם ואחז (עיי' מלכ"ב, ט"ו, ה, וראה אנצ' מקראית, ערך 'כרונולוגיה').
- 3 גם הפסוק המקביל "בשנת מות המלך עוזיהו" (ו', א) מתפרש "טרם מותו", במיוחד אם נניח שזו נבואתו הראשונה של ישעיהו. שניבא "בימי עוזיהו יתם אחז יחזקיהו" (א', א).

מגדים א (ניסן תשמ"ו)

הוצאת תבונות מכללת הרצוג

אפשר לעקוב אחר מהלך נבואי זה באמצעות צירופי הלשון והתקבולות המלווים אותו ומשמשים בו כ"מלים מנחות". תחילתו בנבואות ה"הרי" בפרק ה'⁴:

"על כן (בשל חטאי ישראל) חרה אף ה' בעמו
ויט ידו עליו ויכה...
בכל זאת לא שב אפו ועוד ידו נטויה" (ה', כה).

המשפט האחרון חוזר ומופיע עוד ארבע פעמים בפרקים ט'-י'. מכה אחר מכה מכה הקב"ה את עם ישראל (על שני חלקים: ישראל ויהודה), ובכל פעם אין ישראל חוזרים בתשובה, ועדיין אין המכה - סוף הזעם:

"בכל זאת לא שב אפו ועוד ידו נטויה".
אולם, מבשר הנביא לישוב ציון:

"עוד מעט מוער וכלה זעם / ואפי על תכליתם" (י', כה).
כאשר יכלה, ייתם וישוב זעמו של ה', יתהפך הגלגל בעולם.
קודם: "ונשא נס לגוים מרחוק ושרק לו מקצה הארץ" - ובא האויב (ה', כו);
ועתה: "ונשא נס לגוים ואסף נדחי ישראל, ונפוצות יהודה יקבץ מארבע כנפות הארץ" (י"א, יב).
קודם: "מנשה את אפרים ואפרים את מנשה / יחדו המה על יהודה" (ט', כ);
ועתה: "וסרה קנאת אפרים וצירי יהודה יכרתו / אפרים לא יקנא את יהודה ויהודה לא יצר את אפרים" (י"א, יג).
קודם: "ארם מקדם ופלשתים מאחור / ויאכלו את ישראל בכל פה" (ט', יא);
ועתה: "יילחמו אפרים ויהודה יחדיו: "ועפו ככתף פלשתים ימה / יחדו יכזו את בני קדם" (י"א, יד).
ישראל ידור לה' על הגאולה שבאה כאשר שב אף ה':
"ואמרת ביום ההוא: אודך ה' כי אנפת בי / ישב אפך ותנחמני" (י"ב, א).
הנפילה הפתאומית של אשור, שבט אפו של הקב"ה, תבוא כאשר -
"ינפף ידו הר בת ציון גבעת ירושלים" (י', לב), שהרי במעשה זה -
"...יתגדל המשור על מניפו" (י', טו).
בד בבד עם נפילתו של אשור תבוא צמיחה לישראל:
"ויצא חטר מגזע ישי / ונצר משרשיו יפרה" (י"א, א).
מלך המשיח ישפוט את ישראל וינהיג אף את הגויים:
"והיה ביום ההוא - שרש ישי אשר עמד לנס עמים אליו גוים ידרשו והיתה מנחתו כבוד" (י"א, י).

* * *

4 אפשר שתחילת המהלך כבר בפרק ג'. קיים גם קשר הדוק בין המהלך המתואר כאן ובין תמונת יום ה' בפרק ב', אך לא נעסוק כאן בקשר זה.

מגדים א (ניסן תשמ"ו)

הוצאת תבונות מכללת הרצוג

שני מעגלי דימויים משולבים במשפט המפתח בנבואתנו⁵:

"כי משרש נחש יצא צפע ופריו שרף מעופף" –

מעגל אחד כולל את 'נחש', 'צפע' ו'שרף מעופף' – סוגי הנחשים המזיקים שפגיעתן רעה. מעגל שני הוא מעגל הצמיחה: 'שרש' המוציא ענפים ועלים ו'פרי'. מעגל צמיחה זה ממשיך בלשונו את עולם הדימויים המלווה את מפלת אשור ועלייתו של מלך המשיח:

"הנה האדון... מסעף פארה במערצה / ורמי הקומה גדעים והגבהים ישפלו

ונקף סבכי היער בברזל / והלבנון באדיר יפל.

ויצא חטר מגזע ישי / ונצר משרשיו יפרה" (י, לג – י"א, א).

אם נעמיק לבחון את לשון הכתוב, נמצא שהמעגל הראשון (מעגל הנחשים) הוא דו-משמעי. משמעותו הגלויה הם הנחשים, אולם קיימת גם משמעות נוספת שונה. רמזו על כך חז"ל (בבא-בתרא יז. ע"א, שבת, נה, ע"ב):

... "וכי בת נחש היא, והלא בת ישי היא?!

אלא בת מי שמת בעטיו של נחש".

השם 'נחש' ככינוי לישי עולה בפירושו מן הכתובים: יתרא הישראלי אבי עמשא "בא אל אביגל בת נחש אחות צרויה אם יואב" (שמו"ב, י"ז, כה). ובמקום אחר שמענו:

"ואישי הוליד את בכרו את אליאב... דויד השבעי ואחיתיהם צרויה ואביגיל.

ובני צרויה אבשי ויואב ועשה אל שלשה" (דבהי"א, ב', יג-יז).

"שרש נחש" שבפרקנו הוא הוא "שרש ישי" שבפרק י"א "אשר עמד לגס עמים אליו

גוים ידרשו"!

נמשיך ונבחן את המלה "צפע", ונראה שהיא יחידאית במקרא. בפסוקים שונים מוזכר הצפעוני, הנחש הארסי הנושך⁶, ו'צפע" יכול להיות שם מקוצר לאותו נחש. אולם מלת "צפע" יכולה להיגזר גם מפסוק אחר במשעיהו: "ותלו עלי כל כבוד בית אביו הצאצאים והצפעות" (כ"ב, כד). במשמעות זו (צפע = צאצא) תיווצר הקבלה מלאה בין "משרש נחש יצא צפע" ובין "ויצא חטר מגזע ישי / ונצר משרשיו יפרה"⁷.

(ואפשר להמשיך בדרך זו ולטעון ש'שרף מעופף' אינו רק שמו של נחש – הבזכר במשעיהו, ל', ו – אלא רמז מש כו לנבואת ההקדשה של ישעיהו שבה "שרפים עמדים ממעל לו... ובשתים יעפף" (ו', ב). מלך המשיח, עושה דברו של הקב"ה בארץ, נמשל למשרתיו של הקב"ה בשמיים.)

5 ראה פירוש "דעת מקרא" לפסוקנו, הערה 2.

6 במשעיהו: "על מאורת צפעוני" (י"ח, ח); "ביצי צפעוני כקעור" (ג"ט, ה); וכן דימיהו, ח', יז, ומשלי, כ"ג, לב.

7 העברית החדשה המדוברת בפנינו, עם כל חשיבותה להבנתנו במקרא, אסור שתמנע מאתנו להתבונן בשפת המקרא מתוך עצמה, ולגלות משמעות שגשגכה.

הוצאת תבונות מכללת הרצוג

נסכם ונאמר: במבט ראשון מתייחסת הנבואה לפלישתים, ומבשרת על מפתם בידי מלכי יהודה שגמשלו לנחשים ושרפים. אך כאשר מעמיקים להתבונן כנבואה מגיעים למשמעותה האמתית. עתה, בשנת מותו של המלך אחז, עתיד להתגשם אותו מהלך פתאומי של נפילת פלישתים ועליית המלך המשיח. הכאת פלישתים היא הביטוי לתחילתו של תהליך, שיכול להביא לתיקון העולם במלכות ש-די, ובסופו - "נכון יהיה הר בית ה' בראש ההרים ונשא מגבעות ונהרו אליו כל הגוים"⁸.

8 אשר להתגשמותה של נבואה זו, יש לומר כמו לגבי פרק י"א: הנבואה יכולה הייתה להתקיים בימי חזקיהו - "ביקש הקב"ה לעשות חזקיהו משיח" - ואולם, משלא זכו ישראל, נדחה קיומה המלא לעתיד לבוא.

מגדים א (ניסן תשמ"ו)